

FARVEL TIL EN MARKBLOMST

Rugen gnistrer med kornblomst og klinte, blå og rød i berylgrønt, den smukkeste af alle farvesammensætninger og sommeren selv – *Danmark selv*” skrev Johannes V. Jensen for næsten et århundrede siden (1916). Det syn kan ingen opleve i dag. De moderne jordbrugsmetoder tyndede så voldsomt ud i vor vilde flora, at tre af kornmarkernes smukkeste ukrudtsplanter næsten forsvandt: valmue, kornblomst og klinte.

Endnu 1921 digtede Jørgen Vibe: *Klinten springer af ageren frem og smiler hånligt mod bondens hjem*. Planten var dengang kendt af ethvert landbobarn. Nu trækker unge landmænd på skuldrene når man viser dem et billede af klinten – de kender den ikke. Og botanikeren er lykkelig for at finde blot ét eksemplar.

Jammerskade, at klintens ædelt formede kalk og varme lod nu kun sjældent øjnes i vort korn, klagede 1959 litteraten Christian Elling. Og mange vil give ham ret. Mennesket lever jo ikke af brød alene; de farvemættede vilde vækster lagde lidt poesi ind i kornets bølgende nyttehav.

Men landmanden må betragte ukrudtet fra en anden synsvinkel. ”Fandens røde øjne”, som klinten blev kaldt i Nordsjælland, gav ham bryderier gennem århundreder, stjal kraft fra vintersæden, de giftige frø kom med i brødmelet. Der blev et sted optalt cirka 50

Træsnit i Hortus Sanitatis, 1485.

klinter pr. kvadratmeter; omregnet til hektar satte en halv million ikke færre end 72 millioner frø!

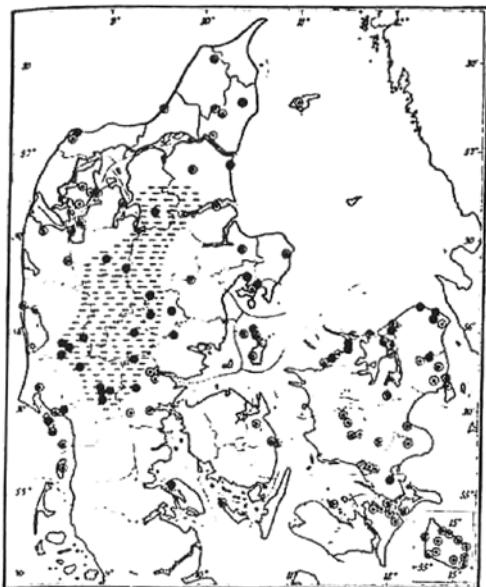
Klinte var ensbetydende med alt kornukrudt, man talte om en ”klinter” ager. Navnet er fællesnordisk, kendes litterært helt fra 1300-tallet og er sproglig beslægtet med klint (skrænt), men gjaldt måske fra først af et slagvåben: børn har i leg sloget med klintens klumpformede frøhuse på lange stive stængler. Et svensk dialektord *klinta* betyder at hamre, slå løs på, germansk *klenta* at klumpe

(sammen); *klint* blev også brugt i betydningen hammer.

Man kender ikke plantens hjemsted, det formodes at være det østlige Middelhavsområde eller Lilleasien, hvorfra den meget tidligt begyndte at "vandre" videnom med urent sædekorn. Fund af klintens let kendelige kapsler og frø viser den har fulgt kornavlens fra dens begyndelse. Man fandt dem blandt kornaffald i de schweiziske pælebygninger fra yngre stenalder og samme periodes Gumelnita-kultur to steder i Bulgarien, ved Lengyel i Ungarn sammen med oldsager fra overgangen mellem sten- og bronzealder – hos os i gravhøje fra romersk jernalder. De er talrigt repræsenteret i jordlag fra Københavns middelalder.

Men klinten kan være blevet genindslået østfra under folkevandringerne. Der er nemlig en påfaldende overensstemmelse mellem dens navn helt fra Ural til England. På russisk hedder vor plante *kunkel* (i Ukraine *kokol*). hos polakkerne *kakol*, i Litauen *kahkali* eller *koku-lei*, på magyarsk *konkoly*, slovensk *kokol*, serbisk *kukolj* – svarende til angelsaksisk *coccel*, nu-engelsk *cockle*, *cokyl* etc. Nygræsk *kokkoli* eller *goggoli* minder om de slaviske navne, til gruppen hører vel også albansk *kenkol*, mens synonymet *gunevjitke*, "sigøjnerkappe", der sammenligner blomsten med en farveprægtig dragt, må være opstået efter kontakten med det vandrende folk; dets første optræden i Europa (på Kreta) dateres til 1322.

Det ensartede navnekompleks i geografisk så vidt adskilte sprog som engelsk og russisk, græsk og litauisk kunne tyde på, at de fra øst indvandrende folkeslag tillagde den iøjnefaldende blomst magiske kræfter eller brugte planten som medicin. Mens angelsakserne boede ved nedre Elben og i det nuværende Mecklenburg fik de kontakt med slaverne, der var i færd med at trænge ind i områderne syd for østersøen. Det vides, at i hvert fald albanerne har benyttet klinten til en ret grønsager kaldt lakruar.

Utbredningskarta över klinte eller klätt (Agrostemma githago). En av artikelns originalillustrationer.

Det er saa vel bekiendt som icke nogen anden oc det heldst aff Bønderne, huilcke fordi at den tager Vexten fra Rugen, som den voxer iblant, holde den ... at være Ukrud oc en skadelig Vext, står der om klinten i urtebogen Flora Danica, som udkom i Christian den Fjerdes dødsår 1648. Den 12. april 1631 skriver kongen til lensmanden på Frederiksborg, at ladefogeden skal sætte drenge og piger i gang med at rykke klinten op og kaste dem i en kurv på armen.

Det var et tilbagevendende og trøls forårsarbejde at luge kornmarkerne for klinte. Da min oldefar omkring 1890 som ældre deltog i høstarbejdet på Vestmøn fjernede han omhyggeligt alle klinten fra negene og brændte dem. Han anså det for en hellig pligt at gøre det og henviste til Jesu lignelse i Matthæus-evangeliet 13. kapitel, hvor grundtekstens græske ord *zizanon* dengang var oversat med klinte. Heraf opstod talemåden "at skille klinten fra hveden" = det onde eller værdiløse fra det

Klinte eller klätt (Agrostemma githago), tidlige oönskat åkerogräs som numera betraktas som en hävdgynnad sällsynthet. Här i naturvårdsodling med en besökande humlebagge.

Foto: Håkan Tunön.

gode og nyttige. Men det ukrudt Jesus nævner havde stor lighed med hveden og ma havde været Giftig Rajgræs (*Lolium tremulentum*). I vers 40 af Jobs bogens 31. kapitel *så gror der tjørn for hvede og ukrudt i stedet for byg* betød det hebræiske ord *coashah* sandsynligvis vor klinte, som var og er ret almindelig i de bibelske landes korn.

Herhjemme kunne bønderne sjældent luge markerne helt rene for klinter, og det var med datidens sold umuligt at sigte alle de temmelig store sorte frø fra kornet. En præst i Sydslesvig sagde fra prædikestolen om tiendepligten (oversat fra plattysk): *Klinte, skjaller og fuglevikke må I ikke sende mig; jeg forkynder jer jo et klart og rent evangelium, så mit brød skal også være rent!*

Efter en gammel høstregel skulle rugmarken mejes når klintens kapsler begyndte at sprække. Som immigranter fra et varmere klima

kunne klinten ikke overvintre i det fri, og frosten ødelagde frøenes spireevne. Generations-skiftet var derfor helt betinget af, at den blev høstet og tærsket sammen med brødkornet. Frøene lå nu i den lune lo og kom næste år med udsæden retur til agrene, hvor korn og klinte spirede samtidig og voksede op i ”skøn” forening. Landbrugets bedre tærskværker og kornfirmaernes effektive rensemaskiner betød en katastrofe for klinten: dens biologiske kredsløb blev afbrudt.

Men selv om den var et ildset ukrudt, tilskrev man frøene en vis værdi og sagde: *hejre og klinte er bedre end inte’; klinte og hejre de kan bondens korn forbejre, men skjaller og køs (kornblomst) gør ham kornløs.*

En svensk landøkonom oplyser 1806, at den skånske bonde ikke gør sig større umage for at bekæmpe klinten

da han gerne æder brød af mel indeholdende klinte og anser en sådan rug for den drøjeste i husholdningen. Klinten giver ganske vist et sort eller blåligt mel, men udgør frøene ikke over en fjerdepart mærkes der ingen afsmag i det stærkt syrnede brød, ej heller har nogen fået mindste ubehag endsiges sygdom af at spise det.

Det sidste var dog næppe rigtigt.

De klintefrø man med sold og kastning fik skilt fra kornet blev sine steder kogt i bryggeskedlen (det stank frygteligt) til et svinefoder – og så var man sikker på, at ingen spiredygtige frø kom med gødningen ud på markerne. Men smågrise og fjerkræ kunne ikke tåle dem. En husmoder fodrede 220 ænder med frøene udrørt i vand – de døde alle.

Hele planten indeholder flere saponiner, frøene indtil 7 procent githagen, som er en udpræget celle(proto-plasma)gift. Den opløser de røde blodlegemer, lammer centralnervesystemet og griber forstyrrende ind i nyrenes funktion. Når unge polakker ville slippe for

Åker med gotlands råg med tillsats av ogräs (klätt, vallmo och blåklint) i syfte att bevara hotade åkerogräs. Foto: Håkan Tunón.

militærtjenesten gned de pulveriserede klintefrø i øjnene og stillede til session med en materiefyldt betændelse.

Saponinerne er sæbestoffer, de knuste frø kunne derfor bruges til vask. Allerede i 1200-tallet hedder det, at *klædeberederne siger dens mel gør uldtøj meget hvidt og vasker det rent*. Uldgarn, strømper og undertøj valket (iblødsat) og vasket i en lud af finmalede

klintefrø blev *blændende hvide*. Kammerråddinde Richter skrev 1809 til et ugeblad: *Når sirts vaskes i klintemel taber det ikke det mindste af kuløren, uldgarn og strømper bliver heller ikke gule eller krymper ind*. På Fyn blev der omkring 1830 endog dyrket klinte til det formål; en skæppe frø kostede 2 rigsdalere. Så sent som 1870 vaskede mange langelandske koner deres tøj i en lud af klintefrø og bøgeaske.

Gulmosaik i en afsalene på Ny Carlsberg Glyptotek med motivet klinten i hveden.

60 procent af frøene er stivelse, og 1761 skrives, at den mest almindelige nytte i husholdningen er, at de giver megen brændevin af sig, når de brændes (destilleres) med andet korn, hvilken brændevin dog er mere blå. Snapsfabrikanterne betalte bedre for klinteblandet rug, der som enhver ved gav en mere berusende drik. I en indberetning 1779 fra Vendsyssel siges, at tidligere da bonden selv måtte brænde, bekymrede han sig kun lidt om at forbedre sin sæd. I nogle russiske egne dyrkede bønderne klinte og høstede mange tons til spiritusfremstilling.

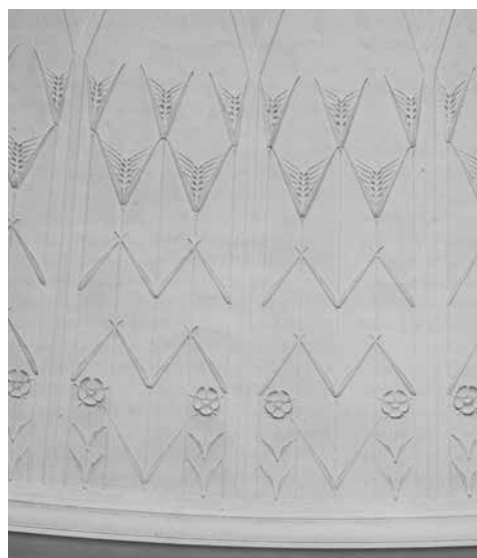
Bibelen omtaler spedalskhed (lepra), som var og stadig er en af de alvorligste kroniske infektionssygdomme. Det nulevende antal leprapatienter skal være 11 millioner. Men selvom sygdommen er smitsom, overføres den langt fra til alle, der dagligt omgås patienterne. Ifølge en tysk forsker Oberdörffer er den normale organisme resistent, men resistensen svækkes efter længere tids konsum af visse saponinholdige næringsmidler, bl.a. tropernes taro – knoldene på en plante af kallafamilien.

Da lepraen hærgede også i Europa var brødet ofte stærkt forurenet med klintens frø, hvis saponiner kan beskadige binyrebarken. Denne

beskadigelse regnes netop for medvirkende til, at kroppen bliver modtagelig for smitstoffet. Efter at man på New Zealand begyndte at avle og spise kartofler i stedet for taro forsvandt sygdommen. Men den indfandt sig på nogle stillehavsøer, hvor japanerne under en hungersnød havde introduceret taroavlen.

Otte århundreder forinden gjorde man den samme erfaring på Island. Der udbrød lepra få år efter at man var begyndt at importere klinteblandet brødmel fra Danmark og Norge, og der blev bygget en behandlingsstation på Langanes. Men sygdommen ophørte da frøene kunne renses fra kornet og således ikke længere kom med i brødet.

Klinten eksemplificerer her hvad der forstås ved etnobotanik: det åndelige og materielle samspil mellem et lands vegetation og befolkning – eller dens anvendelse af planterne i enhver henseende.

Loftfrisen i salen på Ny Carlsberg Glyptotek har også klinten i hveden som motiv. Både mosaik og frise er tegnet af arkitekt Hack Kampmann og fuldført i 1906.

Gennem mere end tre årtier indsamlede jeg det danske etnobotaniske materiale, som hidtil måtte opsøges i talrige bøger, tidsskrifter, blade, arkiver m.v., og supplerede det med egne optegnelser. Materialet foreligger nu alment tilgængeligt i 4-bindsværket *Folk og Flora*, der med produktionsstøtte fra Carlsbergfondet, Danmarks Nationalbanks Jubilæumsfond af 1968, Dronning Margrethe og Prins Henriks Fond, Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, Bikuben, Sparekassen SDS og Konsul Georg Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond er udgivet på Rosenkilde og Bagers forlag.

Værket omhandler over 500 af vore vildtvoksende og dyrkede planters anvendelse gennem tiderne og giver ca. 28 000 kildehenvisninger. Manuskriptet blev videnskabelig gransket af botanikeren professor dr. phil. Johan Lange og folkemindeforskeren arkivar, mag. art. Iørn Piø. Tegneren Ebbe Sunesen stod for tekstens layout, Kirsten Fabricius for udvælgelsen af de ca. 100 illustrationer, størsteparten er reproduktioner af dansk kunst og naturfotografier.

